

O ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE UN SFERT DE MILENIU LA ORADEA (III)

de
FLORIAN NICA

Anul 1848, care a marcat — în istoria învățămîntului pedagogic orădean — trecerea de la *cursul preparandial* la *preparandie*, a constituit o veritabilă revoluție și în modul de pregătire a învățătorilor români la Oradea. Această pregătire devine tot mai specializată și diferențiată de școala elementară: pe de o parte, admiterea la preparandie era condiționată de absolvirea a cel puțin două clase gimnaziale; pe de altă parte, se punea un accent tot mai mare pe pregătirea și practica pedagogică în decursul a doi, apoi trei (1871) și, în sfîrșit, patru ani de studiu (1892).

Vechea școală vernaculară românească, deschisă în jurul anului 1727 — dintre absolvenții căreia, pînă la 1785, unii deveneau învățători, iar după acest an gazdă a cursului preparandial și unitate de practică pentru preparanți — devenea acum *școală de aplicație* a preparandiei, tot mai organic legată de pregătirea viitorilor învățători. Este evident că, în noile condiții, modificările intervenite de-a lungul anilor în statutul preparandiei, ca și dificultățile suportate de aceasta se răsfrîngeau implicit și asupra școlii de aplicație.

Astfel, după încercarea nereușită de deturnare a preparandiei românești abia deschisă, prin unificarea ei cu Preparandia Romano-Catolică și excluderea limbii române ca limbă de predare, alte două tentative se fac în 1856, vizînd fuziunea preparandiilor unite din Transilvania într-una singură, cu sediul la Năsăud. Printre motivele invocate pentru desființarea preparandiei orădene, se înșiră și pretinsa lipsă de elevi la școala românească din Oradea, pentru a putea deveni o școală elementară puternică, spre a putea servi drept școală de aplicație¹. Motivarea este inconsistentă: în matricola școlii pe anul școlar 1854/5 cele trei clase totalizează 46 de elevi, iar în anul școlar următor, 49². Pînă la urmă,

¹ Apud V. Bolca, *Școala Normală Română Unită din Oradea, 1784–1934*, Oradea, Tip. Scrisul Românesc, 1934, p. 89.

² Arhivele Statului Filiala Oradea, *fond Episcopia Greco-Catolică*, dos. 39, f. 3 (În continuare: Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*).

la insistențele lui Vasile Erdeli, prin rezoluția din 26 octombrie 1856, împăratul decidea fixarea definitivă a preparandiei aici la Oradea.

În normele de reorganizare a preparandiei, printre altele se prevedea și înzestrarea școlii de aplicație cu două posturi de învățători și două săli de clasă³.

Preparandia, organizată după aceleași principii ca și celelalte școli de învățători din țară, avea încă de la înființarea ei dreptul de publicitate, conform căruia putea organiza examene (de amiterere sau de absolvire), avea latitudine de a emite diplome de învățător și alte acte legale etc. Vasile Erdeli, urmaș al lui Samuil Vulcan ca titular al Eparhiei Românești a Orăzii și un excelent organizator în domeniul școlar, a luptat și pentru lărgirea școlii vernaculare la patru clase, pentru obținerea gradului de școală capitală și a dreptului de publicitate și pentru aceasta. Ea a ajuns la această situație treptat, în decurs de câțiva ani.

Deși cu elevi numeroși, la 1848 școala avea încă un singur învățător. La 11 septembrie 1856, conducerea școlii este înștiințată că „școala noastră din Oradea, devine școală trivială cu două clase și cu doi învățători”⁴ (subl. ns.), pentru ca la 5 februarie 1861 să se anunțe ridicarea școlii normale la patru clase și obținerea și pentru ea a dreptului de publicitate⁵. Astfel, străvechea școală parohială, inițial cu o clasă, apoi cu două, este ridicată acum la rangul de școală capitală (Hauptschule, föiskola), urmînd să-și sporească numărul claselor printr-o mai mare diferențiere a elevilor, sporind și numărul învățătorilor⁶.

Din cuvintele lui Vasile Erdeli, prin care el cerea să se anunțe poporului această veste, răzbate un cald suflu patriotic: „... pentru poporul român și pentru aceea e mai corespunzătoare școala, pentru că nu numai în toate științele și mai bine se vor învăța decît la alte școli, dară de o dată se vor deprinde în legea creștină și ritul Bisericii noastre ...”. Așadar, școala rămînea pe mai departe — ca și preparandia — școala confesională, singura capabilă atunci și mai tîrziu, în condițiile dualismului austro-ungar, să apere naționalitatea și limba română. Trebuie să adăugăm însă faptul că, pe cînd la preparandie, conform actului fundațional, profesorii erau recrutați din rîndul clerului, învățătorii de la școala capitală de aplicație, din această perioadă, au fost mai în toate cazurile mireni. Ei nu serveau, ca cei dinainte de 1848, și de cantori la catedrală, aici existînd un cantor separat, care însă predă și ritul și cîntul bisericesc la preparandie.

³ Apud Bolca, *op. cit.*, p. 89.

⁴ Arh. Stat Ord., *fd. Liceul Pedagogic „Iosif Vulcan”*, dos. 1, f. 145. (În cont.: *fd. Lic. Ped.*)

⁵ Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 3, f. 7.: „...recunoscîndu-se de Școala Normală publice..., i s-a dat dreptul de a da învetiaceilor *Testimoniu public*, prin care fără de a pune examen la alte școale se vor primi la toate școalele din țiera; precum și a noastră va potî primi învetiaceii dela alte școale nu numai *Triviale*, ci și *Capitale sau Normale*” (subl. n.s.).

⁶ Apud Bolca, *op. cit.*, p. 90.

Cum sprijinul patronal al Capitlului Romano-Catolic încetase după incendiul din 1836, resursele pentru întreținerea școlii de aplicație erau asigurate în întregime de către eparhie. Spre deosebire de preparandie, pentru care statul plătea din Fondul Studiilor doi profesori și 6 burse pentru Eparhia Orăzii, la care s-au adăugat ulterior alte 6 stipendii pentru Eparhia Lugojului, învățătorii de la aplicație sînt plătiți din fundațiile instituite în acest scop, de către Vasile Erdeli și succesorii săi.

Conținutul procesului didactic la 1848 și în deceniul următor nu se deosebește prea mult de perioada anterioară, pe primul plan fiind puse și acum obiectele de cult: religia și istoria biblică. La acestea se adăugau aritmetica, scrierea, citirea și silabisirea⁷, desigur în limba română. În anul școlar 1850/51 însă, citirea apare în limbile română, maghiară și germană⁸.

Nici după ce școala se completează la 3 și apoi la 4 clase, încă nu au loc schimbări semnificative în conținutul școlii. În anul școlar 1858/59 apare ca obiect și scrierea frumoasă și începe să fie apreciată în mod distinct diligența elevilor⁹. În planul școlar pe 1872/3, moralitatea și diligența sînt pe primul plan, înaintea religiei și istoriei biblice¹⁰. Se mai adaugă, pe lângă limbile română și maghiară (la care se fac acum citire și gramatică) și pe lângă citirea germană, aritmetica, geografia, caligrafia, cîntul și gimnastica¹¹. O diferențiere și mai mare se constată la partea lingvistică în anul școlar 1874/75, cînd la limbile română și maghiară se fac exerciții verbale, logografie, citire și gramatică. Se înregistrează și orele motivate și nemotivate¹², ceea ce indică o preocupare mai serioasă pentru frecvența școlară.

Preocuparea pentru ameliorarea continuă a conținutului învățămîntului se reflectă și în manualele școlare, care provin în cea mai mare parte din tipografia de la Blaj.

Legătura organică dintre școala de aplicație (capitală, normală) și preparandia căreia îi era afectată se vede și din rolul tot mai mare exercitat de directorul preparandiei și asupra mersului școlii de aplicație. Această legătură o ilustrează — așa cum vom vedea mai jos — și faptul că unii dintre învățătorii de la școala de „praxă“, pe lângă că îndrumau la aplicație practica pedagogică a viitorilor învățători, predau la preparandie, ca profesori auxiliari, cîntul și ritul, lucrările practice și alte obiecte, chiar și pedagogia.

Primul director al preparandiei, dintre 1848 și 1856, a fost *Iosif Pop Sălăgeanu*, care a continuat opera lui Corneli și ca inspector al școlilor unite, pînă la 1862, cînd ocupă scaunul eparhial, în urma morții lui Vasile Erdeli. Cult și energic, om de mare prestigiu, lui i se datoresc în

⁷ Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4.

⁸ Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos. 39, f. 1.

⁹ *Ibidem*, f. 5.

¹⁰ *Ibidem*, f. 7.

¹¹ *Ibidem*, f. 9.

¹² *Ibidem*.

mare măsură menținerea caracterului românesc al celor două școli orădene și creșterea numărului școlilor confesionale românești în Bihor. Și următorii directori preparandiali (Teodor Aaron: 1856—1857; Ioan Pop: 1857—71; dr. Ioan Sabo: 1871—79; dr. Augustin Lauran: 1879—1906; Moise Neșiu: 1906—1907; Ioan Buteanu: 1907—1914 și dr. Gheorghe Niculaș: 1914—1919), susținuți de profesorii de la preparandie și de învățătorii de la aplicație și cu sprijinul moral și material al forului tutelar, au respins presiunile de asimilare sporite mai ales în timpul dualismului, rezistând cu tenacitate și continuând cursurile neîntrerupt și în anii cumpliți ai primului război mondial.

Și după ce a devenit unitatea de aplicație a preparandiei, școala vernaculară a rămas, ca și înainte de 1848, o *școală parohială*, parohul din Orașul Nou fiind directrul școlii. În afară de rezolvarea treburilor administrative și financiare ale școlii — reparația și întreținerea localului, plata învățătorului, ajutoarele pentru elevi —, el îndruma și procesul de învățămînt, alcătuiind și trimițînd relația semestrială sau anuală despre școală, în care făcea și aprecierea învățătorului.

Relația pe anul școlar 1847/48 o iscălea Petre Pășcuț¹³, urmat de Ioan Corhan (care o dădea pe cea din anul școlar 1862/63¹⁴, și de Gabriel Rednic la 1868¹⁵. Informații utile despre evoluția școlii la începutul secolului al XX-lea avem, din 1906, de la directorul ei, Petre Popescu¹⁶.

La începutul acestei perioade, școala funcționa tot cu două clase, dar cu un singur învățător, care era, în continuare, Nicolae Blajovici, colaborator prețios al bătrînului profesor preparandial Ioan Corneli, pînă la moartea acestuia în septembrie 1848, la vîrsta matusalemică de 94 de ani. Foarte curînd — probabil în toamna aceluiași an — Nicolae Blajovici a fost transferat la Nojorid, unde îl aflăm, sigur, în 1852, cînd avea o vechime în învățămînt de 35 de ani¹⁷. Locul său la școala vernaculară (normală) din Oradea îl lua, în toamna 1848, Grigore Görög, pe care Vasile Erdeli îl găsea „calificat și harnic deplin”¹⁸ și care a condus singur cele două clase, pînă la 1856. Din acest an, pe el îl găsim dascăl la clasa a II-a elementară, la clasa I fiind adus Gheorghe Ghențiu, dascălul de la Sanislău¹⁹. Curînd școala ridicîndu-se la patru clase, Görög ia și clasa a III-a, iar la clasa a IV-a este numit Gheorghe Cioară.

Grigore Görög era un om distins și cult. El a funcționat și ca profesor auxiliar la preparandie, unde în afară de conducerea practicii cu preparanzii, a predat aritmetica și caligrafia. V. Bolca afirmă că el pare să fi murit în 1870²⁰, dar în 1871 îl găsim tot ca învățător al școlii²¹, și

¹³ Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 18.

¹⁵ *Ibidem*, f. 22.

¹⁶ *Ibidem*, f. 69.

¹⁷ *Ibidem*, f. 13.

¹⁸ Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos. 1, p. 145.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.

se pare că a funcționat aici și în anul școlar 1871/2²². Murind curînd, biblioteca sa, compusă din 105 volume, o lasă școlii unde a funcționat timp de 24 de ani²³.

Gheorghe Ghentiu a funcționat paralel cu Grigore Görög numai pînă la 1863, cînd renunță la post. Ca profesor auxiliar, înafară de conducerea practicii pedagogice la aplicație, el a predat la preparandie aritmetica și caligrafia²⁴. Ion Zaica i-a luat locul în 1863, ca învățător la clasa a III-a pînă în 1871, predînd la preparandie aceleași materii ca antecesorul său.

Al treilea învățător contemporan cu Grigore Görög a fost Gheorghe Cioară, la clasa a IV-a²⁵, predînd ca profesor auxiliar ritul și cîntul bisericesc la preparandie²⁶. Se pare că el a fost foarte puțin timp învățător la școala de praxă; păstrînd funcția de auxiliar la preparandie, el a rămas cantor la biserica catedrală. În schimb, cel de-al treilea post de învățător, la clasele I—II-a, concomitent cu Grigore Görög la clasa a IV-a și Ioan Zaica la clasa a III-a, era ocupat în anul școlar 1862/63, de către Paul Ghiman²⁷, pe care îl aflăm în școală și în 1867 și 1871²⁸.

În anul școlar 1871—72, școala are următorii învățători: la clasele I—II Teodor Sălăgeanu, la clasa a III-a pe Gavril Pal, la clasa a IV-a încă Grigore Görög. Cu moartea acestuia, locul său e luat de Gheorghe Görög²⁹, ca învățător și profesor auxiliar, pînă în 1881³⁰. Locul său este luat de Gheorghe Costin, care a predat și limba română la preparandie pînă în 1891, cînd moare³¹.

Creșterea relativă a numărului școlilor românești în satele din preajma orașului a făcut să scadă aflulxul mare al elevilor înspre școala din centru. De aceea, în anul școlar 1892/93 se suprimă un post de învățător. Pe Grigore Torsan, care i-a luat locul lui Gheorghe Costin, îl găsim la clasele I—II-a, servind și ca profesor auxiliar, pînă în 1893³², în timp ce la clasele III—IV era Gavril Pal, care a servit între 1871—1911, fiind și profesor de cant la preparandie³³.

Cu o altă reorganizare, din 1907, se trecea la un nou plan de învățămînt, dar școala rămînea tot cu două posturi pentru clasele I—II, respectiv III—IV. O nouă reorganizare are loc în 1911, cînd școala de

²¹ Schematismus venerabili Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis C.R.O. pro anno MDCCCLXXI (1871)

²² Petre Dejeu, *200 de ani de la înființarea Școlii Primare Greco-Catolice din Oradea (1733—1933)*, în *Vestitorul*, 1934, II, p. 7.

²³ V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ P. Dejeu, *op. cit.*, p. 7.

²⁶ V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.

²⁷ Arh. Stat Ord. *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 15—18.

²⁸ Schematismele pe anii respectivi.

²⁹ V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ V. Bolca, *op. cit.*, p. 146.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 177.

aplicație se ridică la șase clase, dar cu un singur învățător — Mihai Silaghi (Sălăgeanu), care predă și cîntul la preparandie³⁴. Această restrîngere trebuie pusă în legătură cu aplicarea legii Appony, îndreptată împotriva învățămîntului naționalităților din monarhia dualistă.

Numărul elevilor și *evoluția populației școlare* depind de proveniența lor locală și socială, de evoluția demografică, de politica școlară a statului și de alți factori.

În privința numărului elevilor de la școala vernaculară românească din Oradea, al cărei rol și prestigiu au crescut după ce a devenit școala capitală (Hauptschule, főiskola) și unitate de practică pedagogică a preparandiei, el evoluează în general ca și în perioadele anterioare, înregistrînd o creștere sensibilă pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se constată o ușoară scădere. Astfel, în anul școlar 1847/48, deși rămînea încă o școală elementară inferioară cu numai două clase, numărul total al elevilor se ridica la 123, din care 57 băieți și 66 fete³⁵, pentru prima dată numărul fetelor prevalînd față de al băieților. În anul școlar 1855/56, numărul total este mai mare, 126, dar raportul numeric pe sexe se inversează: 68 băieți și 58 fete³⁶. Peste 10 ani (1865/66) găsim 120 elevi, cu trei învățători³⁷. Deși frecvența și promovabilitatea în acești ani rămîn încă scăzute — cîte odată sub jumătate din efectivul total —, numărul elevilor este destul de ridicat.

Printre factorii care au determinat această creștere a populației școlare, se numără fără îndoială creșterea demografică generală, ca și stabilirea în oraș, ca meseriași, negustori, militari etc. a unui număr de familii, mai ales din satele vecine cu orașul, în pofida opreliștilor care persistau și după 1848. Numele de Crainic, Eleneș, Buda, Găvriluț, Pele, Herpan etc. ne amintesc de sate vecine sau mai îndepărtate, de unde proveneau familiile elevilor respectivi cu una sau mai multe generații în urmă. O parte din cei din loc sau veniți erau asimilați pe diferite căi, inclusiv prin mijloace administrative, sub scutul legilor adoptate în perioada dualismului³⁸.

Un alt factor care a determinat aflusul de elevi la școala din centru (Orașul Nou) l-a constituit și desființarea școlii românești și rutene care a funcționat sporadic în secolul al XVIII-lea, și foarte puțin și în cel următor, în Oradea—Olosig³⁹.

³⁴ Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 7.

³⁵ Arh. Stat. Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 15.

³⁷ *Ibidem*, f. 26.

³⁸ Despre presiunile de deznaționalizare vezi V. Bolca, *op. cit.*, p. 121—129. Citate mai semnificative din legile școlare din 1868 și din 1907, vezi la același autor, p. 160—161.

³⁹ În ciuda străduințelor parohilor Ignăție Balcu și Ioan Murgu, ei n-au reușit să o redeschidă. Sint elocvente în acest sens observațiile făcute de Ignăție Balcu de Bistra, datate 31 octombrie 1863 (Arh. Stat. Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos 779, f. 20): „Din perspectiva naționalității, a sentimentului religios și a propriului cult, școala ar fi inevitabil necesară, fiindcă este scandaloasă omisiunea școlarizării

În tabelul despre școlile populare din Cercul Oradea pe anul școlar 1862/63⁴⁰ se menționa un alt factor care contribuia la sporirea numărului elevilor acestei școli: „La școala capitală, afară de cei înscriși școlari, se adunau și din comunitățile vecine”⁴¹.

O relativă scădere a numărului elevilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este pusă tocmai în legătură cu înscrierea multor elevi în alte școli, din preajma orașului sau din incinta acestuia. Astfel, la 10 iunie 1906, parohul Petru Popescu menționa: „Fiind școala orășenească cu patru clase elementare, ... se înscriu după plac, fiind și alte școli aici. Așa că, în anul școlar 1905/6, s-au înscris cu începutul anului 52 prunci școlari, din care au frecventat școala 47”⁴².

Creșterea ponderii numerice a elevilor din Oradea față de alte comunități reiese din matricola școlară, care pe unii ani indică și locul nașterii elevilor. Surprinde totuși menținerea unui număr destul de mare de elevi veniți din localități apropiate, dar și din unele destul de îndepărtate. Astfel, în anul școlar 1895/96, pe lângă 15 elevi din Oradea, sînt menționați elevi din Monoșpetreu, Sîntandrei, Giriș, Borod, Băița etc.; în 1896/97 se adaugă din Ciulești, Debrecen, Vad, Pocei, Craidorolt (Satu-Mare) etc. În 1903/4 din Groși, Vertiș, Iclod, Bedeu⁴³. Aceasta demonstrează rolul și prestigiul mare ale școlii capitale de aplicație din Oradea, alături de al școlii elementare de pe lângă gimnaziul românesc din Beiuș.

Așa cum am precizat în partea a doua a studiului nostru (*Crisia*, XIII, 1983, p. 517—525), după incendiul devastator din 1836, atît școala națională (vernaculară), cît și cursul preparandial aferent, au fost găzduite în casa din strada Peței, colț cu strada Grădina Verde, pînă în preajma anului 1848, Preparandia, care va lua locul cursului preparandial în pregătirea învățătorilor, se va deschide — așa cum se prevedea chiar în actul fundațional⁴⁴ — în clădirea Seminarului Românesc deschis în anul 1792, în timp ce școala vernaculară, care va deveni școala de praxă a acesteia, va rămîne încă în vechiul local provenit din donația Caba și reparat cu contribuția substanțială a lui Samuil Vulcan. Din relația despre situația școlii pe anul școlar 1847/48 aflăm că „localul școlii este și acum în ruină din timpul incendiului, iar pentru școală se folosește o clădire tesată pentru alt scop, care se găsește într-o stare bună”⁴⁵. În

progeniturii credincioșilor unei biserici independente, chiar în centrul Diecezei, de unde iradiază străduința educării poporului”. În 1868 și 1869, Ion Murgu menționează: „Parohia a făcut de multe ori demersurile pentru școală, dar fără rezultat” (*Ibidem*, f. 26). În această situație parohul se interesa totuși de școlarizarea elevilor, la 3 decembrie 1868 menționînd: „Copiii obligați la școală au fost îndrumați spre școala principală din Orașul Nou” (*ibidem*, f. 23). La 1877 numărul celor obligați la școală era de 32, din care frecventau 16 (*ibidem*, f. 34).

⁴⁰ Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 17.

⁴¹ *Ibidem*, f. 6.

⁴² *Ibidem*, p. 69.

⁴³ Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos. 39, f. 29, 218, 219 și urm.

⁴⁴ Vezi Bolca, *op. cit.*, p. 266—267.

această clădire din strada Peței (ulterior General Moșoiu nr. 9, azi Cuza Vodă nr. 36), școala primară e readusă pe vatra veche de lângă catedrală, în 1883. Refacerea și lărgirea localului este terminată în 1889, astfel încât va putea adăposti nu numai școala de aplicație ci, curînd, și preparandia. La 10 iunie 1906, Petru Popescu, care, în calitate de paroh, era administrator al școlii, menționa: „Este școală proprie. S-a edificat în 1889 pe spesele fondului „Pavel“. Este sub acoperiș cu locuința învățătorilor. Interiorul școalelor este de 42 m². Este în stare bună și corespunzătoare legii⁴⁵. Aici se va muta în 1907 și preparandia, și aici surprinde primul război mondial cele două școli organic legate între ele și tot în clădirile de-aici vor funcționa ele și după întregirea din 1918.

Se impun unele aprecieri conclusive:

1. Rolul și prestigiul școlii naționale românești din Oradea au crescut, mai ales după ce a obținut dreptul de publicitate în 1861, ca școală capitală și unitate de aplicație a preparandiei;

2. Pînă la marea Unire din 1918, împreună cu școala corespunzătoare din Blaj, școala capitală din Oradea a avut rolul principal în instrucția elementară a elevilor care și-au continuat studiile la Gimnaziul din Beiuș, preparandia Românească din Oradea și la alte școli.

⁴⁵ Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 69.